

Фізико-географічні дослідження

соответствующую ландшафтную оценочную картосхему с определением рекреационной оценки и дигрессии.

Ключевые слова: рекреационные ландшафты, Ладыжинское водохранилище, рекреационная дигрессия.

Volovyk V.

Vinnytia State Pedagogical University Kotsiubynsky

THE RECREATIONAL OF LANDSCAPES LADYZHYN RESERVOIR

The paper analyzes the structure of recreational landscapes Ladyzhyn reservoir landscapes and its coastline. Highlight areas and tracts, which filed for recreational response. An adequate assessment of the landscape mapped schemes with determination and assessment of recreational digression.

Keywords: recreational landscapes, Ladyzhyn reservoir, recreational digression.

УДК 502. 1(477)

Гетьман В.І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК «ДЕРМАНСЬКО-ОСТРОЗЬКИЙ»: ПРИРОДНА ТА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА

Наслідком всезростаючого глобального антропогенного впливу стало планетарне явище фрагментації (інсуляризації) природних ландшафтів. Одними із відносно збереженим природним різноманіттям є ділянки національного природного парку “Дермансько-Острозький”, який належить до природно-заповідних територій кластерного (острівного) типу.

Національний природний парк “Дермансько-Острозький” - надзвичайно важливий осередок біорізноманіття України. Біотична своєрідність його території у значній мірі визначена місцевим ландшафтним різноманіттям.

У статті детально аналізується флора і фауна національного парку, а також, у міру можливого обсягу статті – незвичайно багаті ландшафтно-рекреаційні ресурси (зокрема, гуманістичні, історико-культурні тощо) його території.

Ключові слова: національний природний парк, ландшафтно-рекреаційні ресурси, флора, фауна.

У межах природної області Малеого Полісся Указом Президента України від 11 грудня 2009 р. було створено національний природний парк (НПП) «Дермансько-Острозький» – робоча назва «Волино-Поділля», до якого увійшли

Фізико-географічні дослідження

ділянки Здолбунівського та Острозького районів Рівненської області загальною площею 5448,3 га. З них 1647,6 га надаються йому у постійне користування, тобто вилучаються у землекористувачів. Організований він на базі регіонального ландшафтного парку «Дермансько-Мостівський».

Постановка проблеми. НПП «Дермансько-Острозький» представляє кластерний (роз'єднаний) тип національного парку. Тобто вона не суцільна, а складної конфігурації, складена з окремих масивів (ділянок), як це прийнято в сьогоднішній практиці заповідання (заповідається те, що ще відносно збереглося). Це є наслідком планетарного явища фрагментації (інсуляризації) природних ландшафтів, зумовленого у свою чергу всезростаючим антропогенним впливом (рис. 1).

Рис 1. Картохема НПП «Дермансько-Острозький»

Згідно з фізико-географічним районуванням України територія НПП «Дермансько-Острозький» належить до Західно-Української провінції лісостепової зони, ландшафтної області – Мале Полісся, та відбиває основні риси Ікво-Вілійського фізико-географічного району, який розміщується між річками на заході Іквою та на сході Вілією [6]. На думку інших авторів Мале Полісся є особливою природною (фізико-географічною) областю у лісовій зоні рівнинної частини України (Маринич, 1985; Пащенко, 1999). Простягається він від Шепетівки і Славути на сході, де з'єднується з Поліською низовиною, до Рави-Руської на заході, де переходить на територію сусідньої Польщі [3].

Територія НПП «Дермансько-Острозький» тягнеться вузькою смугою між Подільською і Волинською височинами на півдні Рівненщини. Це звужена, затиснена між Мізоцьким кряжем та Кременецькими горами, як структурами цих височин, частина Малого Полісся. Власне, найголовнішим фактором, який сприяє формуванню особливо унікальних за цінністю екологічних умов цієї

Фізико-географічні дослідження

території, і є її розташування на межі кількох природних регіонів (Волинське лесо́ве плато, Кременецькі гори, Полісся).

Відтак НПП «Дермансько-Острозький» є надзвичайно важливим осередком біорізноманіття України. Біотична своєрідність його території у значній мірі визначена місцевими ландшафтами, які водночас є подібними і відмінними до класичних поліських зони мішаних лісів. У ландшафтній структурі території переважають природні комплекси мішано-лісового і лісостепового типів. Флористичний склад лісів багатший, ніж аналогічних лісів Українського Полісся.

НПП «Дермансько-Острозький» – унікальне місце не лише з природної точки зору. Він водночас є свого роду «історико-культурним заповідником». Тут розміщені визначні історичні пам'ятки не тільки національного, а також європейського масштабу. Недалеко від парку у середньовічному «гнізді» українських князів Острозьких - м. Острозі, знаходиться Острозька академія – перший вищий навчальний заклад у Східній Європі. Це, крім природних унікальностей, створює можливості серйозного інвестування коштів у туристичну сферу регіону.

Маємо справу з не до кінця оціненою і належно пізнаною історико-культурною перлиною українського народу. Історична спадщина таких міст і містечок як Острог, Мізоч, Межиріч, Дермань та інших має національне значення. Цей край є свідком національно-визвольних змагань українців за свою свободу і незалежність. Широкий вибір для туристичних оглядин створює своєрідний історико-туристичний маршрут: Почаїв – Кременець – Межиріч – Новомалин – Острог – Дермань – Дубно – Берестечко. Вже один перелік пунктів маршруту говорить наскільки багатою і різнобарвною була середньовічна історія тутешніх місць. час виникнення і розквіту цих населених пунктів. Загалом територія національного парку та його округи має значну рекреаційно-пізнавальну, ландшафтно-естетичну та історико-культурну привабливість, є незвичайною для України місцевістю.

Мета статті – показати актуальність охорони та збереження природного різноманіття, представників флори і фауни Малого Полісся, розкрити багатство рекреаційно-пізнавального потенціалу території регіону з метою активного і цілеспрямованого освоєння його історико-культурної і природної спадщини.

Результати дослідження, їх обговорення. Мале Полісся, репрезентоване НПП «Дермансько-Острозький», за своєю природою різко відрізняється від прилеглих з півночі і півдня лесових плато. Територія парку являє собою

Фізико-географічні дослідження

знижену акумулятивно-денудаційну рівнину з численними ерозійними останцями. Все це створює своєрідний рельєф місцевості. Основна частина покрита алювіальними та флювіогляціальними (водно-льодовиковими) відкладами і займає велику так звану Острозьку прохідну прадолину, утворену діяльністю талих вод у дніпровській льодовиковий період - від 285 до 210 тис. років тому (середній плейстоцен). Сам льодовик територію Малого Полісся не вкривав.

В окремих місцях днище Острозької долини вкрите потужними зандровими (від нім. *Sand* - пісок) відкладами. Тому тут поширені еолові форми рельєфу – піщані параболічні дюни.

Нині по цій прадавній долині тихо тече річка Збитин(ь)ка (нижче за течією - Світенька). До неї допливають Піщанка та Бущанка (Джерелиця). Річка успадкувала прохідну прадолину, про що свідчить її широке днище. Сама вона є лівою притокою р. Вілії, яка в свою чергу впадає в р. Горинь. Збитинка бере початок на Мізоч-Повчанському плато (біля с. Збитин Дубнівського району) і тече територією національного парку на проміжку більше 30 км.

Мізоч-Повчанське плато, зокрема розміщені в його межах Пелчанські (Повчанські) висоти (біля с. Пелча, Повча, Певче) за своїм походженням (як гляціодислокації) подібні до Канівських гір. Утворені вони за значної участі напірної сили наступаючого Дніпровського льодовика. Мальовничості рельєфу надають сформовані після відступу льодовика і побудовані з крейди ерозійні куполоподібні підняття (горби) 50-80 м заввишки (фото 1).

Фото 1. Мізочський кряж

Фізико-географічні дослідження

Розчленований (зі стрімкими схилами) рельєф цієї території сприяє виходу на поверхню підземних джерел. Окремі з них відзначаються смачною водою. Деякі з них охороняються як пам'ятки природи місцевого значення.

Ґрунтовий покрив території парку, як і Малого Полісся загалом, характеризується своєрідністю та мозаїчністю. Переважають дерново-підзолисті, лучні та болотні ґрунти. Найбільш поширені дерново-слабопідзолисті, що займають плескати межиріччя. На ділянках, де на поверхню виходять крейдянні мергелі, перекриті малопотужним глинисто-карбонатним шаром, утворилися характерні для Малого Полісся дерново-карбонатні ґрунти.

У загальному малюнку рослинності Малого Полісся характерні рослинні комплекси, які нагадують Українське (Волинське) Полісся переважанням соснових лісів, боліт різних типів, заплавної луки. Чимало фахівців вважають саму назву регіону «Мале Полісся» невдалою, оскільки подібність до Полісся є більше позірною і стосується насамперед вирівняних територій із флювіогляціальними відкладами.

У рослинному покриві території НПП «Дермансько-Острозький» переважає лісова рослинність, поширені болота, заболочені луки. Серед лісів переважають широколистяні – дубові, грабово-дубові, грабові та березово-грабові. Значну площу також займають дубово-соснові та соснові ліси.

Найбільшу наукову цінність мають старі грабово-дубові ліси, що вкривають горби-останці. Такі ділянки наявні в урочищах Мостівському, Гурби, Турова Могила тощо. В окремих місцях зростають дуби віком 100-120 років.

Граб у цих лісах утворює другий ярус заввишки 14-16 м. У розрідженому підліску наявний рідкісний вид, що трапляється в Україні переважно в Карпатах – жимолость пухната (*Lonicera xylosteum* L.).

Флора НПП «Дермансько-Острозький» налічує 469 видів, з них 81 має охоронний статус. Зокрема, до Червоної книги України внесено 41 вид рослин. З рідкісних видів тут особливо представлені орхідеї, зокрема пальчатокорінники травневий (*Dactylorhiza mayalis* (Reichenb.) P. F. Hunt et Summerhayes), Фукса (*D. Fuchsia* (Druce) Soo) і м'ясочервоний (*D. incarnata* (L.) Soo), а також жировик Лезеля (*Liparis loeselii* (L.) Rich.), любки дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.) і зелено квіткова (*P. chlorantha* (Cust.) Reichenb.), коручки болотна (*Epipactis palustris* (L.) Crantz), чемерниковидна, або морозниковидна, широколиста (*E. helleborine* (L.) Crantz) і темно-червона (*E. atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Schult.), булатки великоквіткова (*Cephalanthera*

Фізико-географічні дослідження

damasonium (Mill.) Druce), червона (*C. rubra* (L.) Rich.) і довголиста (*C. longifolia* (L.) Fritsch).

Надзвичайно цінними є рідкісні види болотної рослинності - сверція багаторічна (*Swertia perennis* L.) та язичник буковинський (*Ligularia bucovinensis* Nakai). На вологих місцях поширені сашник іржавий (*Schoenus ferrugineus* L.), осоки Девелла (*Carex davalliana* Smith), Хоста (*C. hostiana* DC) і дводомна (*C. dioica* L.), а також комахоїдні рослини – товстянка звичайна (*Pinguicula vulgaris* L.) та росичка англійська (*Drosera anglica* Huds.) [7].

Значною у флорі парку є кількість неморальних видів, добре представлених на куполоподібних підвищеннях – у листяних лісах, на узліссях, галявинах. До них належать дуб звичайний (*Quercus robur*), граб звичайний (*Carpinus betulus* L.), ліщина (*Corylus avellana* L.), бруслина європейська (*Euonymus europaea* L.), а в трав'яному покриві – осока волосиста (*C. pilosa* Scop.), зеленчук жовтий (*Galeobdolon luteum* Huds), зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea* L.), підмаренник запашний (*Galium odoratum* (L.) Scop.).

У складі дубово-грабових лісів з дубами звичайним та скельним (*Q. petraea*) і похідних від них грабових лісів виявлений ряд рідкісних видів флори. Тут зустрічаються теплолюбні реліктові види – плющ звичайний (*Hedera helix* L.), кадило сарматське (*Melittis sarmatica* Klok.), лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva* L.), клопогін європейський (*Cimicifuga europaea* Schipcz.). Для цих лісів також характерна низка видів, властивих переважно лісам Карпат і прилеглих територій – астранція велика (*Astrantia major* L.), багаторядники Брауна (*Polystichum braunii* (Spenn.) Fee) і шипуватий (*P. aculeatum* (L.) Roth), герань темна (*Geranium phaeum* L.) тощо.

Ліси з переважанням дуба скельного займають верхні частини високих куполоподібних підвищень на границі з Тернопільською областю. Вони формуються на дерново-підзолистих ґрунтах, які підстеляються оолітовими вапняками.

Вік дерев у цих лісах досягає 80-120, а в окремих місцях – 150 років. У деревостані є домішки клена гостролистого, або звичайного (*Acer platanoides* L.), явора (*A. pseudoplatanus* L.), ясена звичайного (*Fraxinus excelsior* L.), липи серцелистої (*Tilia cordata* Mill.), черешні (*Cerasus avium* (L.) Moench), берези бородавчастої, або повислої (*Betula pendula* Roth). У другому ярусі зростає граб. Травостій скельнодубових лісів розріджений. У ньому найбільшу участь беруть зеленчук жовтий, квасениця звичайна (*Oxalis acetosella* L.), веснівка дволиста

Фізико-географічні дослідження

(*Majanthemum bifolium* (L.) F. W. Schmidt), печіночниця благородна (*Hepatica nobilis* Gars.).

Поодинокі на освітлених узліссях виявлені «степовики» - шавлія кільчаста (*Salvia verticillata* L.), роман напівфарбувальний (*Anthemis subtinctoria* Dobrocz), оман верболистий (*Inula salicina* L.) [2, 3].

Соснові ліси зростають у західній (заболоченій) частині національного парку. Вони представлені двома угрупованнями – з домінуванням «червонокнижного» плауна річного (*Lycopodium annotinum* L.) і ялівця звичайного (*Juniperus communis* L.). Обидва угруповання у Зеленій книзі України. В екотопах цих лісів зустрічаються баранець звичайний (*Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et Mert.) і вовчі ягоди пахучі (*Daphne sneorum* L.), занесені до Червоної книги України [4].

Своєрідне біорізноманіття території НПП «Дермансько-Острозький» представлене на болотах, які не займають значних площ, але є різноманітними та цікавими. Раніше заболоченість Малого Полісся як регіону складала близько 5% (Брадїс та ін., 1973), нині близько половини боліт освоєні. Така ж ситуація спостерігається і в парку, де є кілька масивів осушених боліт. Болота переважно заплавні, рідше розташовані на борових терасах.

Найбільш специфічними для Малого Полісся є карбонатні болота, які, крім цього регіону, подекуди трапляються лише на Волинському лесовому плато і Західному Поділлі. У рослинному покриві цих боліт переважають угруповання осоки Девелла та сашника іржавого. Співдомінують та домінують на невеликих площах дрібні осоки – жовта (*C. flava* L.), просовидна (*C. panicea* L.), а також молінія голуба (*Molinia caerulea* (L.) Moench).

На території національного парку поблизу с. Батьківці, у межах заплави р. Збитинка, знаходиться одне з найбільш східних середньоевропейських карбонатних боліт – Бушанське. Це найбільше у парку за площею та найбагатше за флористичним складом болото. Воно досить обводнене і важко прохідне. Від того його місцева назва – Перетоки. Цікавими рослинами болота є «червонокнижна» меч-трава болотна (*Cladium mariscus* (L.) Pohl), журавлина болотна (*Oxycoccus palustris* Pers.), росички круглолиста (*D. rotundifolia* L.) та англійська тощо.

Значний науковий інтерес на території парку викликають малопоширені петрофільні рослини, що зростають на численних виходах вапнякових пісковиків (Зіньків Камінь, схилі поверхні біля с. Мости), насамперед скельні

Фізико-географічні дослідження

папороті. Тут відмічена смородина блискуча (*Ribes lucidum* Kit.) – карпатський вид, що лише зрідка заходить на рівнину[3].

Фауна території НПП «Дермансько-Острозький» також відзначається надзвичайним різноманіттям. Тут разом з типовими лісостеповими тваринами відмічаються бореальні (тайгові) види – лось (*Alces alces*), білка звичайна (*Sciurus vulgaris*), жовна чорна (*Dryocopus martius*), синиця чубата (*Parus cristatus*) тощо.

Загалом, на території національного парку відомо 292 види тварин. З них охороняється 198 видів, у тому числі 43 – Червоною книгою України, окремі з яких заслуговують найбільшої уваги для розгляду. Так, з рідкісних комах трапляються махаон (*Papilio machaon*), мнемозина (*Parnassius mnemosyne*), стрічкарка тополева (*Limenitis populi*), райдужниця велика, або мінливець великий (*Apatura iris*). Аполлон (*Parnassius apollo*) оселяється на світлих ділянках соснових борів. Також зустрічається у місцях вапнякових відслонень Мізоцького кряжу (околиці с. Буща) [8].

З «червонокнижних» плазунів відома мідянка звичайна (*Coronella austriaca*). Це середніх розмірів змія. Довжина рідко коли досягає 70 см. Тримається переважно сухих місць узлісь, заростей чагарників. Веде денний спосіб життя.

Під час перельотів можна побачити креха (крохаля) середнього, або довгоносого (*Mergus serrator*), журавля сірого (*Grus grus*). Окремі особини креха спорадично зупиняються у долині р. Свитенька (Збитенка) на водосховищі с. Новомалин. Найближчі місця гніздування журавля сірого розташовані на півночі Рівненщини [3, 8].

Гніздиться у глухих, часто заболочених, лісистих місцевостях парку тутешній «абориген» – лелека чорний (*Ciconia nigra*). Гнізда робить на старих деревах на висоті 7-15 м. За даними співробітників УТМР, одна пара мешкає в лісі, над болотом 2-2,5 км південніше від с. Буща (урочище «Турова могила»). Друга пара, можливо, гніздиться в орнітологічному заказнику місцевого значення «Збитенський» (околиці с. Новомалин), створеного в 1992 р. якраз для охорони цього виду [3].

Фауна хребетних лісових біотопів є досить типовою для Західного Полісся і в межах окремих ділянок добре збережена. Про це свідчить наявність великих копитних - кабана (*Sus scrofa*), оленя благородного (*Cervus elaphus*), козулі європейської (*Capreolus capreolus*) та ін. [4].

Фізико-географічні дослідження

У пташиному населенні лісових біотопів найбільшою групою є горобині, серед яких фон складають зяблик (*Fringilla coelebs*), синиця велика (*P. major*), вільшанка (*Erithacus rubecula*), щеврик лісовий (*Anthus trivialis*), повзик (*Sitta europaea*), кропив'янка, або славка чорноголова (*Sylvia atricapilla*), вівчарики ковалик (*Phylloscopus collybita*) та жовтобровий (*P. sibilatrix*), дрозди чорний (*Turdus merula*) та співучий (*T. Philomelos*).

До звичайних відносяться синиця блакитна (*Parus caeruleus*), соловейко східний (*Luscinia luscinia*), сойка (*Garrulus glandarius*), крук (*Corvus corax*), синиця довгохвоста (*Aegithalos caudatus*) тощо. З дятлів, крім великого строкатого (*Dendrocopus major*) та малого (*D. Minor*), рідкісно зустрічається дятел сивий (*Picus canus*). З лісових куликів подекуди гніздиться вальдшнеп, або слуква (*Scolopax rusticola*) та чорниш (*Tringa ochropus*); з голубів – припутень (*Columba oenas*) та горлиця звичайна (*Streptopelia turtur*), можливо, голуб-синяк (*Columba oenas*). У розріджених сосняках зустрічається дрімлюга (*Caprimulgus europaeus*) [5].

Денні хижі птахи представлені канюком звичайним (*Buteo buteo*), яструбами великим (*Accipiter gentilis*) та малим (*A. nisus*). У зимовий період з'являється зимняк (*Buteo lagopus*).

Живуть у парку вухата (*Asio otus*) та сіра сови (*Strix aluco*). Це нічні мисливці. У полюванні їм допомагають великі очі, рухлива шия. Від того сова може повертати голову на 270°. Не змінюючи пози, птах може бачити довкола. Завдяки легкому оперенню сови літають зовсім без шуму.

Сову сіру, або звичайну можна почути біля людських осель. Її голос: «увіт-увіт-увіт», або «у-ху-хууу» колись, у минулому, добре могли розрізнити сільські жителі. Сова вухата, як і сіра, трохи більша за ворону. У неї добре помітні довгі пір'яні вушка чорного кольору з рудими облямівками. Лицевий диск великої, як у всіх сов, голови - рудий, з невеликими плямами біля оранжевих очей. Восени і взимку вухаті сови іноді збираються в зграї. Голос вухатої сови скромніший, ніж у звичайної – «ху-хуу». Свою «оселю» вона влаштовує в старих гніздах сорок, ворон, граків і хижих птахів, зрідка – в дуплах.

Серед розрідженої деревно-чагарникової рослинності узлісь звичайними є кропив'янка сіра (*S. communis*), вівсянка звичайна (*Emberiza citrinella*), щиглик (*Carduelis carduelis*). Не численно трапляється одуд (*Upupa epops*), зозуля звичайна (*Cuculus canorus*), коноплянка (*Acanthis cannabina*), горобець польовий (*Passer montanus*).

Фізико-географічні дослідження

Особливо часто в лісах, парках і садах, по чагарниках, у ярах і балках можна побачити сорокопуда-жулана (тернового) (*Lanius collurno*). Це чепурний, трохи більший за горобця птах. Часто сидить на гілці, поводячи хвостом вгору-вниз і з боку в бік. При цьому іноді чути характерне: «чек-чек». У нього великий, чорний, сплюснутий з боків дзьоб, який закінчується невеликим гачком. Прилітає сорокопуд-жулан наприкінці квітня. Гніздо з паличок, соломинок, вистелене всередині корінцями, травинками, мостить в колючих кущах невисоко над землею.

Сорокопуд-жулан завзятий хижак. Сидячи у верхів'ї дерев чи кущів, він пильно озиряється на всі боки. Ось завмер і миттю «пірнає» у траві. Дивись, уже спурхує із жертвою у дзьобі. Сівши на гілку, сорокопуд вбиває здобич і наколює її на шпичак, а тоді вже ласує. Він нападає на всіх, кого тільки подужає - від комах до мишей, ящірок, птахів. Особливо багато знищує жуків – хрущів, турунів, коників, бронзівок тощо.

Найбільше різноманіття іхтіофауни у водосховищі на р. Свитенька (Збитинка) у с. Новомалин. З місцевих видів риб найбільш звичайними є щука (*Esox lucius*), окунь (*Perca fluviatilis*), йорж звичайний (*Gymnocephalus cernuus*), карась сріблястий (*Carassius auratus*), плітка (*Rutilus rutilus*), верховодка (*Alburnus alburnus*). Зустрічається короп (*Cyprinus carpio*), лин (*Tinca tinca*), краснопірка (*Scardinius erythrophthalmus*), в'язь (*Leuciscus idus*) та бичок-бабка (*Neogobius fluviatilis*). Так що для рибалок у тутешніх місцях – божий рай.

У водосховищі та мало заболочених ділянках річок парку живе ондатра (*Ondatra zibethicus*). Бобер (*Castor fiber*) в останні роки став збільшувати свою чисельність і зараз його хатки можна зустріти на більшості річок території національного парку. Заходить на територію парку і «червонокнижна» видра (*Lutra lutra*).

Особливе місце займають птахи, що розповсюджені по заплавах малих річок, на болотах, ставках та у прибережній акваторії. На Новомалинському водосховищі відмічений норець великий, або пірникоза (*Podiceps cristatus*). Можливо, оселяються окремі пари норця чорношийого (*Podiceps nigricolis*) [3].

З лелекоподібних у національному парку гніздяться бугай (*Botaurus stellaris*) та бугайчик (*Ixobrychus minutus*). Сірі (*Ardea cinerea*) та великі білі чаплі (*Egretta alba*) залітають сюди під час міграцій. Населення качок не відрізняється особливим різноманіттям і представлене крижнем (*Anas platyrhynchos*), чирком-тріскунцем (*Anas querquedula*) та черню червоноголовою, або попелюхом (*Aythya ferina*).

Фізико-географічні дослідження

На водосховищі та великих меліоративних системах оселився лунь болотяний (*Circus aeruginosus*). Пастушки представлені погоничем (*Porzana porzana*), пастушком водяним (*Rallus aquaticus*), лискою (*Fulica atra*) (Новомалинське водосховище) та, численною, курочкою водяною (*Gallinula chloropus*). Мартин звичайний (*Larus ridibundus*) зустрінутий під час сезонних міграцій.

Також, у міграційний період на водоймах (у першу чергу на Новомалинському водосховищі) зупиняються норець сірощокий (*Podiceps grisegena*), «червонокнижний» гоголь (*Bucephala clangula*), свищ (*Anas Penelope*), чирок-свистунець (*Anas crecca*), чернь чубата (*Aythya fuligula*), крохаль довгоносий, або середній крех (*Mergus serrator*), крохаль великий (*Mergus merganser*), мартин сивий (*Larus canus*). З горобцеподібних у біотопі відмічений ремез (*Remiz pendulinus*), очеретянки лучна (*Acrocephalus schoenobaenus*) і велика (*A. arundinaceus*), вівсянка очеретяна (*Emberiza schoeniclus*).

На Новомалинському водосховищі гніздиться гуска сіра (*Anser anser*), дуже схожа на свійську. Цікаво, що зустрічається вона на великих ставках й озерах переважно правобережного Лісостепу. В інших місцях України – тільки під час сезонних перельотів.

Навесні, протягом березня, пролітає, під час перельоту на північ (в лісову зону і тундру), і зупиняється деколи на Новомалинському водосховищі гагара чорновола, або чорношия (*Gavia arctica*), птах трохи більший за свійську качку. Забарвлення у неї зверху чорне з прямими рядами дрібних білих плям. На плечах є по одній великій білій плямі, покресленій чорними паралельними смужками. Передня частина шиї чорна, від того й назва - чорновола.

Лучно-степовий фауністичний комплекс представлений видами, що мешкають у заплавах лучних біотопах та агроценозах. З птахів, звичайною є плиска жовта (*Motacilla flava*). Не численно гніздиться травник (*Tringa totanus*), бекас (*Gallinago gallinago*), очеретянка чагарникова (*Acrocephalus palustris*), деркач (*Crex crex*).

Поширений на сухих луках, порослих де-не де кущами, менший за горобця - чекан лучний (*Saxicola rubetra*). Трапляється він і на узліссях, порубках, галявинах. Часто сидить на бадиліні, гілці куща, дроті, поводячи хвостом вгору-вниз. Голос: 2тіу-чек-чек». Прилітає наприкінці квітня. Гніздо влаштовує на землі із сухих травинок і корінців, нерідко вистелене кінським волосом. Відлітає у вирій на початку осені, у вересні.

Фізико-географічні дослідження

На луках, болотах зустрічається чайка (*Vanellus vanellus*), кулик трохи більший за голуба. На голові у цього птаха – великий чорний «чубчик». Верх тіла чорний, з металічним блиском. Наприкінці літа та восени замість чорного оперення з'являється біле. Весною під час шлюбного польоту перевертається в повітрі й наче скиглить: «чи-ї, чи-ї ви».

Територія національного природного парку «Дермансько-Острозький» та довколишнього регіону відзначається значним рекреаційним потенціалом, інакше - ландшафтно-рекреаційними ресурсами (ландшафтно-естетичними, гуманістичними, історико-культурними, туристичними тощо). Тут є всі групи рекреаційних ландшафтів – закриті простори з малою оглядовістю, напіввідкриті з середньою оглядовістю і відкриті з великою оглядовістю.

Територія національного парку має великі перспективи для розвитку туризму (перш за все екологічного, зеленого та краєзнавчого), проведення фотографування, кінозйомок тощо. Регіон мальовничий і цікавий, мало відомий населенню України.

На території парку знаходиться велика кількість водних об'єктів, які можуть використовуватися в цілях рекреації (любительська рибалка, пляжний відпочинок). Серед них, перлина національного парку - Новомалинський став, ставки поблизу сіл Буща, Будераж, Мости, Святе [2].

Рекреаційну привабливість парку збільшує наявність у регіоні значної кількості історично-архітектурних пам'яток (замки, церкви, монастирі). Згадаймо Тараса Бульбу з синами під стінами Дубнівського замку.

Найбільшої слави у тутешніх місцях дослужився **Острог**. Нині – це вікно у середньовічну туристичну Європу, з її невеличкими містечками, замками, довколишніми монастирями. Тут віє Духом аристократизму і високої мудрості, лицарської честі і звитяги. Тут жили і творили українські князі Острозькі, що відстоювали віру православну, фундували друкарство і вищу освіту в Україні.

Звідси пішло до людей в Україні книжне Боже слово - надрукована у 1580-1581 рр. Іваном Федоровим на церковнослов'янській мові українська Біблія, яка є видатним зразком друкарської справи в усьому слов'янському світі. Запросив І. Федорова зі Львова до себе на службу князь Василь-Костянтин Костянтинович Острозький. Це найвизначніша постать у середньовічній історії Острога. Князь і сьогодні міг би прислужитися для новоявлених олігархів України як зразок високої освіченості, мудрості і лицарського духовного служіння народу.

Фізико-географічні дослідження

Родоначальником Острозького князівського «гнізда» вважають Федора (Федька) Острозького, відомого участю на чолі свого загону у знаменитій битві під Грюнвальдом 15 липня 1410 р. між польсько-литовською армією, очолюваною Ягайлом і Вітовтом, та військом Тевтонського ордену. Також прославився військовий загін Федора Острозького у складі Литовського війська, яке вісім років поспіль (з 1422 р.) брало участь у визвольній боротьбі чехів–гуситів проти тодішньої німецької імперії.

У 1576 році князем Острозьким була заснована Острозька слов'яно-греко-латинська школа (академія) - найстаріша українська науково-освітня установа. Велику суму коштів на розбудову школи надала його племінниця — княжна Гальшка Острозька.

Цікаво, що друга добродійка, теж Гальшка (Єлизавета), тільки Гулевичівна-Лозчина, у 1615 році надала землю і фундувала створення школи на Подолі при Київському братстві. У 1632 р. школа стала Києво-Могилянською колегією внаслідок об'єднання під патронатом Петра Могили з відкритою ним у 1631 р. лаврською школою Троїцького монастиря Києво-Печерської лаври. Академією офіційно вона називалася після указу Петра I у 1701 р. Могилянку (як ми її любовно називаємо) без перебільшення також вважають першим вищим навчальним закладом у Східній Європі. - Кому тоді віддати пальму першості? - Острозькій чи Києво-Могилянській академії. Якщо по правді, то вони, обидві перші. Одна по часу, друга за вагомим значенням. Київ як не як і в середні віки залишався центром у слов'янському світі.

В основу діяльності Острозької школи (академії) було покладено традиційне для середньовічної Європи вивчення семи вільних наук (граматики, риторики, діалектики, арифметики, геометрії, музики, астрономії), а також вищих наук: філософії, богослов'я, медицини (фото 2).

Студенти Острозької школи (академії) опановували п'ять мов: слов'янську, польську, давньоєврейську, грецьку, латинську. Першим ректором школи-академії був письменник Герасим Смотрицький, відомий перш за все своїм твором «Ключ царства небесного», 1587 р. Викладали в академії видатні тогочасні українські та зарубіжні педагоги-вчені, такі як Дем'ян Наливайко (брат ватажка селянсько-козацького повстання 1594-1596 рр. Северина Наливайка), Христофор Філалет, Василь Суразький, Іван Лятос, Кирило Лукаріс та ін., а також педагоги з Краківського та Падуанського університетів. За зразком Острозької діяли пізніші братські школи у Львові, Луцьку, Володимирі (нині Володимир-Волинський).

Фізико-географічні дослідження

Фото 2. Макет Острозької школи – академії XVI – XVII ст.

Вихованцями Острозької школи (академії) були відомий учений і письменник Мелетій Смотрицький, гетьман Петро Сагайдачний, архімандрит Києво-Печерської лаври Єлисей Плетенецький та ін. Із заснуванням у 1624 р. в Острозі єзуїтської колегії Острозька академія занепала і в 1636 р. припинила своє існування. Знадобилося більш як 350 років, щоб вона була відновлена в роки незалежної України.

12 квітня 1994 р. Президент України Л.М. Кравчук підписав Указ «Про створення Острозького колегіуму». Нинішній статус - Національний університет «Острозька академія», вищому учбовому закладу надано Указом Президента України від 30 жовтня 2000 р.

Неподалік від Острога, всього за чотири кілометри на схід, між річками Збитенкою і Вілією, розмістилося мальовниче село Межиріч. У цьому колишньому містечку-фортеці із замком, оборонними мурами і вежами збереглися донині будівлі Троїцького монастиря-фортеці XV – XVIII ст., Троїцька церква XV ст. До речі, церква зведена з ініціативи і на кошти князя Федора Острозького - святого православної церкви. Зберігся оборонний вал навколо села.

Справжньою окрасою Межиріччя нині є Свято-Троїцький чоловічий монастир. Його історія оповита легендами. Збереглися залишки підземного ходу, що з'єднував Межиріцьку фортецю з оборонними укріпленнями та замком Острога.

Фізико-географічні дослідження

Свято-Троїцький монастир вважається одним з найдавніших оборонних монастирів України. І хоча подорожнім здалеку він скидається на казковий замок, за його стінами протікає смиренне чернече життя. Святиною храму є родова ікона князів Острозьких – Богородиця Одигітрія.

Про село Новомалин знають не лише на Рівненщині, а й за її межами. Мальовнича природа у поєднанні з руїнами старого замку, цікава та багата історія села привертають увагу туристів. Чарує око величезне плесо ставу, обрамлене стіною мішаного лісу. Це водна оаза національного природного парку «Дермансько-Острозький».

Колись у давнину селище носило назву Глухні – закуток, окутаний гайками, чагарниками. Заснування Новомалина відносять до кінця XIV ст. Уже тоді над річкою Збитенкою стояв невеликий мисливський замок, а згодом палац. Сьогодні це лише стародавні руїни з частково збереженими стінами каплиці.

Цікаве само по собі селище Дермань, назва якого увійшла до логотипу національного парку. Тут народився відомий український поет Улас Самчук. У Дермані розміщений жіночий монастир, управителем маєтків якого у 1575 р. князем Василем-Костянтином Острозьким був призначений І. Федоров. Можливо, завдяки йому Дерманський монастир став на поч. XVII ст. осередком книгодрукування в Україні.

На мальовничих пагорбах Мізоцького кряжу розкинулося село Буша Здолбунівського району. Недалеко від села знаходиться урочище Пекло з дев'ятьма печерами, в яких знаходили жорнові камені, кам'яні вироби – свідки перебування людини доісторичного минулого. У цьому селі, а також у Малій Мощаниці збереглися, як історичні раритети, глибоченні криниці (більше 60 м), викопані на відрогах Волинської височини ще на поч. XX ст. [1].

Недалеко Буці знаходиться урочище Турова Могила. За переказами старожилів розміщений в урочищі пагорб висотою до 1,5 м – це поховання турецького воєначальника на місці бою між турками і козаками.

За кілька кілометрів від Турової Могили, серед мішаного лісу, натрапляємо на заповідне урочище «Зіньків камінь». Тут на схилі пагорба міститься нагромадження великих валунів з ракушняка. Найбільший із них – Зіньків, висотою понад 2 метри та діаметром біля 5. Це щось трохи нагадує геологічний витвір «Кам'яного села» у заказнику на півночі сусідньої Житомирщини.

Фізико-географічні дослідження

На території НПП «Дермансько-Острозький» знаходиться місце найбільшого в історії визвольних змагань Української повстанської армії бою загонів УПА з військовими підрозділами більшовицького НКВС – урочище Гурби. Зараз тут влаштовано меморіальний комплекс та побудовано чоловічий монастир.

У національному парку розроблено низку екотуристичних маршрутів. Один із них - Мізоцький кряж, заплава р. Збитинка, болото Перетоки, ландшафт Малого Полісся, урочище Турова Могила, урочище Зінків камінь – можна використовувати як велосипедний, або для пізнавальних екскурсій на конях (рис. 2).

Рис 2. Картосхема екологічних стежок та екотуристичних маршрутів НПП «Дермансько-Острозький»

Ділянки парку, які використовуються для загальнооздоровчого відпочинку або плануються під будівництво будинків і баз відпочинку, кемпінгів тощо, займають відносно невелику площу (близько 1200 га) і зосереджені переважно у районі сіл Новомалин і Будераж. Це зона стаціонарної рекреації парку.

Цілющі властивості природи національного парку мають ширше, ніж зараз, використовуватися в лікувально-оздоровчих цілях. У перспективі доцільним є створення адміністрацією парку власного профілакторію, а також рекреаційно-пізнавального комплексу, включаючи освітній еколого-виховний центр. Це, крім найважливішої – науково-гуманістичної функції парку, дозволить організувати додаткові робочі місця і заробляти кошти на обслуговуванні рекреантів, туристів і прибулих на оздоровлення людей.

Висновки. Мале Полісся, репрезентоване природними особливостями території НПП «Дермансько-Острозький», є особливою ландшафтною (фізико-географічною) областю в лісовій зоні рівнинної частини України.

Фізико-географічні дослідження

Специфічність його історичного формування обумовила різноманітність та оригінальність ландшафтів, рослинного та тваринного світу. Особливо вона пов'язана з діяльністю льодовика, талих льодовикових вод та залишеними ними водно-льодовиковими (флювіогляціальними) осадами.

Як у флорі, так і рослинному покриві території види широколистяних лісів (неморальні види), обумовлені кліматично, сполучаються з бореальними, які з'явилися на цій території у пост(після)гляціальний період. Серед неморальних видів рослин значну участь беруть види з центральноєвропейським та південно-європейським ареалом, які знаходяться тут на східній межі свого поширення.

Фауна території національного природного парку за своїм складом також наближається до перехідної, для якої характерне змішання різних фауністичних елементів.

Територія НПП «Дермансько-Острозький» багата ландшафтно-рекреаційними ресурсами, має значну рекреаційно-естетичну та історично-пізнавальну привабливість, є незвичайною для України місцевістю.

Використана література:

1. Географічна енциклопедія України: в 3-х томах / Редколегія О.М. Маринич (відпов. ред.) та ін. – К. : “Українська радянська енциклопедія” імені М.П. Бажана, 1989 - 1993. – Т.1, 1989. – 416 с. –Т.2, 1990. – 480 с. – Т.3, 1993. – 480 с.
2. Мартинюк А.М. Рекреаційні ресурси проектованого Дермансько-Мостівського РЛП / А.М. Мартинюк // Дермансько-Мостівський регіональний ландшафтний парк: проблеми становлення. – К., 2001. – С. 100-109.
3. Матеріали проекту створення національного природного парку “Дермансько-Острозький”, 2009.
4. Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование / А.М. Маринич, В.М. Пашенко, П.Г. Шищенко. – К. : Наук. думка, 1985. – 224 с.
5. Савчук О.В. Фауна Дермансько-Мостівського регіонального ландшафтного парку / О.В. Савчук // Дермансько-Мостівський регіональний ландшафтний парк: проблеми становлення. – К., 2004. – С. 82.
6. Физико-географическое районирование Украинской ССР. – К. : изд-во Киевск. ун-та, 1968. – 683 с.
7. Червона книга України. Рослинний світ. – К.: Вид-во Глобалконсалтинг, 2009 – 912 с.
8. Червона книга України. Тваринний світ. – К. : Вид-во Глобалконсалтинг, 2009. – 624с.

Фізико-географічні дослідження

Гетьман В.И.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ПРИРОДНЫЙ ПАРК «ДЕРМАНСКО-ОСТРОЖСКИЙ»: ПРИРОДНАЯ И ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНАЯ СПАДЩИНА

Следствием постоянно возрастающего глобального антропогенного влияния стало планетарное явление фрагментации (инсуляризации) природных ландшафтов. Одними из относительно сохранным природным разнообразием являются участки национального природного парка «Дерманско-Острожский», который относится к природно-заповедным территориям кластерного (островного) типа. Национальный природный парк «Дерманско-Острожский» - чрезвычайно важный центр биоразнообразия Украины. Биотическое своеобразие его территории в значительной мере определено местным ландшафтным разнообразием.

В статье детально анализируется флора и фауна национального парка, а также в меру возможного объема статьи – необыкновенно богатые ландшафтно-рекреационные ресурсы (в частности, гумманистические, историко-культурные) его территории.

Ключевые слова: национальный природный парк, ландшафтно-рекреационные ресурсы, флора, фауна.

Getman V.

Kyiv National University Shevchenko

NATIONAL PARK "DERMANSKO-OSTROZSKYI": THE NATURAL, HIS HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE

The consequence of increasingly global anthropogenic influence became a global phenomenon of fragmentation (decomposition) of the natural landscapes. One of relatively preserved natural variety is the areas of national natural park "Dermansko-Ostrozkyi", belonging to the natural protected areas cluster (split, island) type. The National Park "Derman-Ostrog" - a very important center of biodiversity of Ukraine. Its biological uniqueness of its territory is largely determined by the local landscape diversity.

The article analyzes in detail the flora and fauna of the national park, and, to the extent possible volume of article - unusually rich landscape and recreational resources (in particular, humanistic, historical, cultural, etc.) of its territory.

Keywords: national park, landscape and recreational resources, flora, fauna